

Nieuwe museumvormen vragen om andere afbakeningscriteria

Is een museum een museum als er 'museum' op staat?

Frank Bergevoet Musea ontwikkelen zich voorbij hun traditionele grenzen, letterlijk en figuurlijk, en ook de netwerken rondom musea zijn constant aan verandering onderhevig. Hoe zijn die veranderingen te vangen in statistieken? Dat is een vraag waarmee de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) zich in overleg met het CBS al enige tijd bezighoudt.

De museumwereld is volop in beweging. Het zijn uitdagende tijden waarin collecties op drift zijn en van het ene naar het andere museum verhuizen, depots worden opengesteld en voorheen ongekende samenwerkingsverbanden worden aangegaan. Die dynamiek wordt door alle stakeholders, van bezoekers tot financiers, ook verwacht van de musea. Maar hoe verhoudt die dynamiek zich tot een meerjarig overzicht van kerncijfers over musea? Hoe kan een ogenschijnlijk simpele vraag naar het aantal musea in Nederland op een zinvolle manier worden beantwoord? Omdat de naam 'museum' niet beschermd is, kunnen de museale verschijningsvormen eindeloos variëren. Bovendien zijn de vigerende museumdefinities maar beperkt toepasbaar in statistisch onderzoek: ze scheppen geen helder kader voor kwantitatief onderzoek. Ten slotte kunnen statistici niet verhinderen dat musea zich als andere, voorheen nog onbekende instituties

presenteren. Nieuwe – vaak snel populaire – museumvormen ontstaan, denk bijvoorbeeld aan de Hermitage Amsterdam, het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid of de Rijksmuseum-satelliet op Schiphol. En wat te denken van het digitale PSV-museum? Doorgaans worden deze instellingen niet opgenomen in de gangbare definitie van 'het museum' en worden zij niet meegeteld in statistisch onderzoek. Als ze echter succesvol zijn en door het publiek moeiteloos worden beschouwd als musea, ligt het voor de hand om de prestatie-indicatoren die in de museale statistiek worden gebruikt aan deze nieuwe situatie aan te passen. Dat is van groot belang. Want het al dan niet opnemen van deze nieuwe museumvormen in de museale statistiek bepaalt hoeveel musea er zijn. En dat is op zijn beurt weer bepalend voor het vaststellen van het aantal bezoekers, de sociale en economische relevantie van de museale bedrijfstak en de kosten van het behoud van het erfgoed.

De toepassing van ruime of beperkte selectiecriteria leidt tot grote verschillen in de uitkomsten en heeft consequenties voor de bepaling van het gewicht en de capaciteit van musea ten opzichte van bijvoorbeeld andere vrijetijdsuitingen. Daarmee blijft goed overleg tussen het CBS en de RCE noodzakelijk.

Definities niet toereikend

In de museumsector zijn twee min of meer officiële definities gangbaar. Allereerst is er de definitie van de International Council of Museums (ICOM) uit 2006, die het meest frequent wordt gebruikt: een museum is een permanente instelling, niet gericht op het behalen van winst, toegankelijk voor publiek, die ten dienste staat aan de samenleving en haar ontwikkeling. Een museum verwerft, behoudt, onderzoekt, presenteert, documenteert en geeft bekendheid aan de materiële en immateriële getuigenissen van de mens en zijn omgeving, voor doeleinden van studie, educatie en genoegen. Daarnaast wordt ook wel de definitie van de Britse Museum Association uit 1998 gebruikt: musea zijn organisaties die objecten, voorwerpen en specimen verzamelen, beschermen en toegankelijk maken die zij beheren namens de samenleving. Ze faciliteren mensen om collecties te onderzoeken voor inspiratie, educatie en genoegen.

Bij het samenstellen van museumstatistieken leveren diverse passages uit de ICOM-definitie problemen op. Ik noem 'het museum als permanente instelling', de passage 'niet gericht op het behalen van winst' en het aspect 'onderzoek'. Als gevolg van de economische crisis hebben recentelijk diverse (dreigende) museumsluitingen de publiciteit gehaald, denk aan die van het Museum Jan Cunen in Oss, het Tropenmuseum in Amsterdam, Huis Doorn, het Historisch Museum in Deventer, de Paviljoens in Almere, Museumpark Oriëntalis in Heilig

Landstichting en het Breda's Museum; stuk voor stuk gerenommeerde musea. Musea blijken een minder permanent bestaan te hebben dan gedacht. De vraag dringt zich dan ook op hoe het criterium 'permanent' moet worden geïnterpreteerd en vertaald in een museumlijst. Ook lijken de musea die worden gerund door vrijwilligers – omdat er geen betaalde krachten meer werkzaam zijn – in aantal toe te nemen. Dit gegeven, gecombineerd met de constatering dat het vrijwilligersbestand vergrijsst, werpt de vraag op of deze vrijwilligersmusea permanent kunnen zijn. Moeten zij buiten de museumstatistiek worden gelaten omdat dat niet gegarandeerd kan worden?

Veel musea proberen in het huidige klimaat van cultureel ondernemerschap een positief rendement tussen opbrengsten en kosten (= winst) te realiseren. Met name de grote en belangrijke musea, zoals het Van Gogh Museum en het Rijksmuseum, zijn in staat winst te maken. Aangezien dit grote publiekstrekkers zijn lijkt het niet verstandig om ze op grond van de ICOM-definitie buiten de museumstatistiek te laten. Een ander knelpunt betreft onderzoek. Het is volstrekt onduidelijk welk onderzoek wordt bedoeld in de definitie. Betreft het tentoonstellingsondersteunend onderzoek, onderzoek naar de vaste collectie of de geschiedenis van het museum, conserverings- en restauratieonderzoek, of publieksonderzoek? En moet dit onderzoek wetenschappelijk zijn of niet? Veel musea kunnen helemaal niet voldoen aan de onderzoekseis uit de definitie, eenvoudig omdat ze nauwelijks of geen onderzoek doen. Het lijkt ook in dit geval niet verstandig om deze grote groep op grond van het onderzoekscriterium buiten de museumstatistieken te houden.

In de Britse definitie zorgt het aspect verzamelen voor andere afbakeningsproblemen. Veel tentoonstellingsruimten

zonder eigen collectie en dus zonder verzamelbeleid (Kunsthall, Nieuwe Kerk, Hermitage) worden – zeker door het grote publiek – ervaren als onderdeel van het museumbestel. Er worden immers, vaak succesvolle, tentoonstellingen gehouden. De neiging is dan ook groot om deze kunsthallen mee te tellen in de museumstatistieken, terwijl ze op de keper beschouwd geen musea zijn.

Er zijn echter nog meer afbakeningsproblemen. Kunnen monumenten bijvoorbeeld ook musea zijn? Veel monumenten vertonen museale kenmerken omdat ze opengesteld zijn voor publiek en omdat er objecten of interieurs worden gepresenteerd. In de sfeer van het immaterieel erfgoed zijn molens, gemalen, forten en bunkers voorbeelden van dit type erfgoed. Zijn toeristische attracties als Madame Tussauds of de Limburgse mergelgrotten musea? Zijn planten- en dierentuinen musea? In de top 55 van meest bezochte ‘musea’ van de Nederlandse Museumvereniging (zie ook de bijdrage van Ineke van Hamersveld over monitoren in deze publicatie) prijkt jaarlijks de Hortus Botanicus in Leiden, en de dierentuinen worden genoemd in elke editie van de gids Nederland Museumland. Zijn bezoekerscentra musea? Het verwarrendste voorbeeld daarvan is wellicht het Museonder in park De Hoge Veluwe. En dan zijn er diverse musea die bestaan bij de gratie van een particuliere verzameling. De commerciële uitbating van de collectie wisselt, afhankelijk van de organisatievorm. Als mensen het Sexmuseum of het Marihuana & Hemp Museum in Amsterdam hebben bezocht, hebben ze wel degelijk het gevoel in een echt museum te zijn geweest. Zijn militaire traditiekamers musea? Binnen zo’n ‘kamer’ – die zich vaak op een kazerneterrein bevindt – wordt aandacht besteed aan de historie van een bepaald wapenonderdeel, bijvoorbeeld genie of cavalerie. Enkele van deze traditie-

kamers zijn voor publiek toegankelijk. Zijn bibliotheken en archieven die tentoonstellingen organiseren musea? Bij instellingen als het Stadsarchief Amsterdam en de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam vervaagt het onderscheid tussen museum, bibliotheek en archief door de wijze waarop ze hun collecties presenteren. Deze instellingen kunnen met evenveel recht wel als niet als museum worden gekwalificeerd. Het is dan ook niet eenvoudig om criteria te vinden voor een museumdefinitie die recht doet aan actuele ontwikkelingen. Het debat hierover is in volle gang.

Nieuwe aanpak, andere resultaten

Met het oog op die actuele ontwikkelingen en vragen in de museumsector, die aan oude dichotomieën als hoog en laag, en gesubsidieerd en commercieel voorbijgaan, heeft de RCE in 2011 besloten zijn werkwijze aan te passen. Vanaf dat moment wordt gewerkt aan een totaallijst waarin alle zich ‘museum’ noemende instellingen die op enigerlei wijze zijn opengesteld voor publiek en/of als zodanig vindbaar zijn op het internet, zijn opgenomen. Bij het ter perse gaan van deze publicatie stond het totaal op 1330 musea. Ook alle grote expositie-instellingen zonder eigen collectie, zoals de Hermitage, Nieuwe Kerk, Oude Kerk en Kunsthall, zijn daarin opgenomen. Uitgesloten zijn planten- en dierentuinen, attractieparken, horeca-gelegenheden, digitale musea en instellingen die ofschoon het woord museum in hun naam voorkomt, aan de RCE hebben aangegeven dat niet te zijn.

Deze aanpak heeft ertoe geleid dat bepaalde categorieën musea voor het eerst in hun volle omvang zichtbaar werden. Goede voorbeelden zijn de auto-, motor- en brommermusea. In samenwerking met de Stichting Mobiele Collectie Nederland (MCN) en de Federatie van Historische Automobiel

Frank Bergevoet

is projectleider Erfgoedmonitor
Roerend Erfgoed bij de Rijksdienst
voor het Cultureel Erfgoed

Clubs (FEHAC) is een inventarisatie gemaakt van deze musea. Er bleken meer dan 100 instellingen met museale activiteiten te bestaan op dit terrein. Vele zijn particulier en hebben een beperkte openstelling. Ze beheren echter erfgoed dat nauwelijks in de traditionele musea is vertegenwoordigd. Een ander voorbeeld betreffen de museale instellingen met als thema oorlog en defensie. In samenwerking met het Nationaal Comité 4 en 5 mei inventariseerde de RCE ruim 130 musea op dit gebied, een aantal waar veel museumprofessionals van zullen opkijken.

Door het gebruik van dergelijke selectiecriteria is de lijst van musea in Nederland groter dan ooit, en daarmee ook de omvang van het erfgoed dat in deze musea wordt bewaard. Een schatting van de RCE komt uit op 65 miljoen objecten. Tevens is het aantal museumbezoekers zo'n 30 procent hoger dan in berekeningen van bijvoorbeeld de Nederlandse Museumvereniging (NMV): 26 miljoen museumbezoekers volgens de RCE, 19,8 miljoen museumbezoekers volgens de NMV.

Museumexplosie

De inventarisatie van de RCE maakt duidelijk hoe wijdvertakt het fenomeen museum in onze maatschappij is. En er komen nog steeds museale instellingen bij, getuige de ontwikkelingen rondom het Caldic Museum in Wassenaar, een nieuw museum voor de Tweede Wereldoorlog in Nijmegen, het Museum Villa Mondriaan in Winterswijk, het Theo Koomen Museum in Wervershoof en het geplande MediaDrome in Utrecht. Het is van belang om oog te hebben voor het feit dat élk van de 1330 musea op de RCE-lijst functioneert binnen een netwerk van bezoekers, medewerkers, vrienden, donateurs, vrijwilligers en toeleveranciers. Zonder deze draagvlakken hebben de musea geen bestaansrecht en is er ook geen maatschappelijke resonans van het erfgoed dat zij beheren. Een wijziging in de

traditionele erfgoedzorg – die louter gericht was op het behoud van materiële objecten – ten gunste van het behoud van de netwerken rondom de musea lijkt noodzakelijk. In dat geval komt ook de omvang van de netwerken in beeld en wordt de capaciteit van musea niet langer uitsluitend afgemeten aan het aantal fysieke bezoekers. Deze inzet maakt een discussie over afbakeningscriteria de moeite waard.